

Turkish Studies

Language / Literature

Volume 13/12, Spring 2018, p. 713-725

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13695>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Haziran 2018

✓ Accepted/Kabul: Haziran 2018

✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM – Prof. Dr. Süleyman SOLMAZ

This article was checked by iThenticate.

NEV'İ-ZÂDE ATÂYÎ'NİN NEFHATÜ'L-EZHÂR MESNEVİSİNDEKİ MEVSİMLER HİKÂYESİ

Şerife YALÇINKAYA*

ÖZET

Bu makalede, Nev'i-zâde Atâyî'nin Nefhatü'l-Ezhâr mesnevisinin *sebeb-i telif* bölümünün bir hikâye olarak tahlili yapılmıştır. Atâyî eserinin bu bölümünde birinci teklik şahıs dilinden bir yol hikâyesi anlatır. Hikâyede anlatıcı kahramanın yolculuğu tasavvûfî bir arayış yolculuğudur. *Hikâyedeki ben, yazar anlatıcıdır*. Kurguda, vahdet arayışı bir gün, dört mevsim ve bir ömür sembolleri üzerinden verilir.

Eser üzerine ilk incelemeyi Tunca Kortantamer, Nev'i-zâde Atâyî ve Hamse'si isimli çalışma ile yapmıştır. Muhammet Kuzubaş, Nev'izâde Atâyî'nin Nefhatü'l-Ezhâr Mesnevisi isimli bir çalışma yaparak mesnevinin metnini akademik kullanıma sunmuştur.

Hikayedeki yolculuk İslam kültür dünyasının birçok sembolik yolculuk hikâyesi gibi, döngünün tamamlanması ile son bulur. Bu manevî yolculuk, hikâyede, ayrı zaman ve mekân düzlemlerinde anlatılmıştır. Hikâyedeki zamanlar şunlardır: Bir gün (beş vakit), bir yıl (dört mevsim), bir ömür (çocukluk, gençlik, orta yaşlılık, yaşlılık). Kısacası sâlik, manevî yolculuğunda makam değiştirirken mekân ve zaman da değiştirir. Bu makamlardaki anlatım ise tasavvufî yolculukta aşılacak "makâm"larda sâlikte tezahür eden "hâl"lerle ilgilidir.

Bu makalede Nefhatü'l-Ezhâr'ın "sebeb-i telif" bölümü, modern bir hikâye olarak Göstergebilimin kesitleme yöntemiyle tahlil edilmiştir. İncelemede yer ve zamanın değiştiği beyitler birer kesit kabul edilmiştir. İncelemede her kesit kendi içerisinde değerlendirilirken kesitler arası ilişkiler de dikkate alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nev'i-zâde Atâyî, Nefhatü'l-Ezhâr, mesnevi, tasavvufî arayış yolculuğu.

THE SEASONS STORY IN NEFHATÜ'L-EZHAR MASNAWI BY NEV'İ-ZADE ATAYİ

ABSTRACT

In this article, the analysis of the “reason for writing” part of Nefhatü'l-Ezhar masnawi by Nev'i-zade Atayi as a story is done. In this part, Atayi tells a travel story in first person singular. In the story, the narrator's travel is a sufistic search. “I” in the story is the author narrator. In the fiction, the search for unity is told through the symbols of one day, four seasons and a lifetime.

The first examination on the work is done by Tunca Kortantamer, which is named "Nev'i-zâde Atâyî ve Hamse'si" and Muhammed Kuzubaş, offered the text of mathnawi for the academic use by making a study named "Nev'izâde Atâyî'nin Nefhatü'l-Ezhâr Mesnevisi". In this article, text of the story is used in Kuzubaş publication.

The journey of the story is like many symbolic travel stories of the Islamic culture, end with the completion of the return. This spiritual journey on this story, separate time and space are explained. The times in the story are: One day (five times), one year (four seasons), a lifetime (childhood, youth, middle age, old age). In brief, the mystical passenger changes the space and time while changing the position on his spiritual journey. The narrative in this story is about the "makâm" that manifest themselves in the "hâl" that are imposed in the mystical journey.

In this article, the "sebeb-i te'lif" part of Nefhatü'l-Ezhar has been analyzed in accordance with the cross-sections of the semiology by accepting a modern story. These sections are based on time and place changes. While each section is analyzed within itself, the functions of these sections are taken into consideration when connecting the story to the whole.

STRUCTURED ABSTRACT

Nev'i-zâde Atâyî (1045 / 1635) is the son of poet and scholar Nev'i Yahyâ Efendi. He wrote Divan and Hamse. His prose works include: Hadâiku'l-Hakâik Fî Tekmiletî's- Şakâik, El-Kavlu'l-Hasen Fî Cevâbi'l-Kavli Limen, Münşeât ve Zeyl-i Siyer-i Veysî. Mesneves in Ata'i's Hamse are: Âlemnümâ / Sâkinâme, Nefhatü'l-Ezhâr, Sohbetü'l-Ebkâr, Heft-hân ve Hilyetü'l-Efkâr.

The first examination on the work is done by Tunca Kortantamer, which is named "Nev'i-zâde Atâyî ve Hamse'si" and Muhammed Kuzubaş, offered the text of mathnawi for the academic use by making a study named "Nev'izâde Atâyî'nin Nefhatü'l-Ezhâr Mesnevisi". In this article, text of the story is used in Kuzubaş publication.

Atayi's Nefhatü'l-Ezhar is the second book of Hamsa. In Atayi's own words, it was written in response to the Nizami's “Mahnûd al-Azhar”. At the end of the work, the date and place of the book was written. This information is also found in the manuscripts of some of the manuscripts

of the work. Atayî completed his work in Tirnova in the year of 1034 Shaban (1625 May).

Atâyî Nafhatü'l-Ezhâr started with an 880-couplet entrance. The main part of the work is 2197, and the conclusion part is 92 couplets, along with the stories described. The work consists of 3170 couplets.

The reason for this work is a 100-couplet (477-577 couplets) within the math of 3170 couplets. The cause of my work is the beauty of the story described in this section rather than explaining the reason written by the researchers for writing. For this reason, the reason for the work was examined in this article as a modern story. We named this story "the story of the seasons".

The story told in the book of the cause of Nefhatü'l-Ezhâr begins with a nightly description.

The narrator in the story (here referred to as poet) is in great trouble. He is alone. His partner is his own shade and a candle. The candle gives a beautiful light so that the propellers are gathered around it.

Atayî accepts burning candle as a reliable confidant for himself. He wants to talk with the candle, but the candle does not answer his questions. It does not have the strength to endure the burn at Atayî. Sleep becomes a refuge to escape persecution and the poet sleeps. The sun rises, the poet comes out of his home. His way falls into a rose garden. The season is spring. The lawns are green. A spring wind is blowing. In this scene there are all elements of spring. The poet sees a nightingale. This is a nightingale suffering from the love of a rose. He thinks that the nightingale may be the solution to the problem but this thought is in vain. The nightingale has no power to talk because of the pain itself has felt. The narrator throws himself out with this thought. He travels in a time of day, a season of the year and a period of time respectively.

Atayî realizes that he won't be able to find what he searches for, so he returns home. Now the unity of the multitude has become visible. The poet starts talking to the heart (gönül). He talks about the turn of the days and the sorrows. His heart shares his troubles and becomes his partner. Now, the chapter on the reason for the writing of the work has begun, and the chapter ends.

This story, which Atayî describes in the cause of his work (sebeb-i telif) is a road story told by the first person. Classical Turkish Literature is filled with successful examples of similar road stories. The journey made by the lyrical self / poet in the story is a maturity adventure. Just as there are similar road stories in our classical tradition, there is a reference to a mystical journey in this story. This journey is a transfer at the same time. The story ends at the point where it starts, but the person who travels is not at the point where it starts, he changes, turns into mature. This journey is a journey of wisdom.

We can divide this story into six sections:

1. Home / night / separation / multiple grief (kesret)
2. Spring / morning / childhood
3. Summer / noon / youth

4. Autumn / afternoon / middle-aged
5. Winter / evening / old age
6. Home / night / meeting / unity (vahdet)

These six sections have been analyzed by couplets in this article. The main results deduced from these sections are:

1. Home / night / separation / multiple grief (kesret): In the book this section is given between 477-491 couplets. This section is fifteen couplets.

In this introduction of the story, the first pain of a journey towards becoming a human being are depicted. There is a covenant between Allah and servants in the Bezm-i Elest. According to this agreement, leaving God is a separation and this separation manifests itself in the form of suffering. At the beginning of the story, the pain of the person who wants to achieve God and seeks his partner is explained. The world life will start from now on. The story that poetry tells is the story of a lifetime in this sense.

2. Spring / morning / childhood: This section is described in the text with twenty seven couplets. This is the longest chapter in the story of the seasons.

The expression of spring and morning ends with the disappointment of the nightingale which the poet was expected to share his sorrows.

3. Summer / noon / youth: Between 519 and 534 couplets. It is described by seventeen couplets in the text.

The lover does not have the strength to explain the situation anymore. There's no point in taking a breath. It is such a time that even the tongue burns from the heat of the breath. Everyone's arms are sweaty and tired, everyone is overwhelmed by sweaty rivers. Now the morning wind can not breathe. The king of the trees has no pulse. The water is deep like a treasure, but even its feet have not cooled yet.

Atayi can not find a shepherd for himself to share his sorrow. This is a waste of time.

4. Autumn / afternoon / middle-aged: 556-570. among the couplets. He is told with fifteen words in the text.

This section is where the journey to the river is over and where despair, fear and hope are taking place.

Vegetables keep ice because of snow and ice. The ice-bearing river turns into a bleached beard. So it snows in the greenery so much that it looks as if the silver powder is crushed and printed on paper. You should not be surprised if the winter sultan comes out with ice spears.

This helpless scene, it is the expression of despair.

6. Home / night / meeting / unity (vahdet): 571-577. among the couplets. It is described with seven couplets in the text.

Lyrical I travels the horizons but did not find a partner in trouble. He returns to his home, like a nightingale, returning to his desperate

home. In this context, Atayi tells the words that summarize the main idea of the story: "'Kesreti vahdete tebdil kılıp dil-i zâr ile cân sohbeti" (Converting into multiple units and chatting with the heart). Now the multitude (kesret) is gone, the unity (vahdet) manifested. This manifestation is the heart (gönül), because the heart is Ka'beh, Beytullah. The journey of lyrical "I" of the poet, which can also be characterized as the "seeking hero", is completed in heart.

Atayi described a mystical road story by referring to him with the "I" pronoun in the story which Nefhatü'l-Ezhâr told about in the cause. This journey ends with the completion of the return, just like many of the symbolic journeys of the Islamic cultural World. This spiritual journey is told in the story, at different times and places. The times in the story are: One day (five times), one year (four seasons), a lifetime (childhood, youth, middle age, old age). There are two main places where the story is set: Home and outside. Although the travelling hero of the story seems to portray grass, rose garden and vineyard mostly, this space is a sense of space that comes up from the bottom of the earth, to the sky, even to the waterfall with sewage and spring water. In the story, we can easily talk about a place that is perceived according to changing times and psychology, with the time of day, the seasons of the year and the cycles of the life. In brief, the mystical passenger changes the space and time while changing the position on his spiritual journey. The narrative in this story is about the "makâm" that manifest themselves in the "hâl" that are imposed in the mystical journey. The secret (trick) of writing such an effective text while using so many places and different time units (one day, one year and a lifetime) is hidden in the poet who is a story teller at the same time.

Keywords: Nev'î-zade Atayi, Nefhatü'l-Ezhar, masnawi, the narrator's travel is a sufistic search.

Klâsik Türk Edebiyatının müstakil eserlerine şâirlerin / nâsirlerin eserlerine yukarıdan aşağıya şeklinde tanımlanabilecek bir hiyerarşi ile başlamaları âdettendir. Bu düzenlemede kâinatın yaratıcısı olma vasfıyla Allah ilk sırada yer alır, ardından Hz. Muhammed övgüsü gelir. Bu kısımlar manzum eserlerde tevhid, münacaat ve naat, mensur eserlerde ise hamdele ve salve şeklinde adlandırılırlar. Türk şiir geleneğinde pek çok farklı konu ve edebî türün manzum anlatımında tercih edilen mesnevîlerin planında bu bölümlerin hemen ardından "sebeb-i te'lif-i kitâb" şeklinde adlandırılan kitabın yazılma sebebini anlatan bölüm gelir (ÜNVER 1986; KUTLAR 2000). Kitap "âgâz-ı dâsitân" başlığıyla, konunun anlatıldığı ana bölümle başlar ve "hâtimetü'l-kitâb" ile de mesnevi tamamlanır. Bu ana bölümler arasına şâir bazen, "şikâyet-i rûzigâr" yani bir devir şikâyeti yahut kaleme, sâkiye sesleniş içeren bölümler ilave eder. İşte bu makalede, 17. Asrın hamse sahibi şâiri Nev'î-zâde Atâyî'nin Nefhatü'l-Ezhâr mesnevisinin sebeb-i te'lif-i kitâb başlıklı bölümünün bir hikâye olarak tahlili denenecektir.

Nev'î-zâde Atâyî (H. 1045 / M. 1635) şâir ve âlim Nev'î Yahyâ Efendi'nin oğludur (KARAHAN 1978: 226-228; İPEKTEN 1991: 4-42; KORTANTAMER 1997). Divan ve Hamse şâiridir. Mensur eserleri ise şunlardır: Hadâiku'l-Hakâik Fî Tekmileti's- Şakâik, El-Kavlu'l-Hasen Fî Cevâbi'l-Kavli Limen, Münşeât ve Zeyl-i Siyer-i Veysî. Atâyî'nin Hamse'sinde yer alan mesnevîler şunlardır: Âlemnümâ / Sâkinâme, Nefhatü'l-Ezhâr, Sohbetü'l-Ebkâr, Heft-hân ve Hilyetü'l-Efkâr.

Eser üzerine ilk incelemeyi Tunca Kortantamer, Nev'î-zâde Atâyî ve Hamse'si isimli çalışma ile yapmıştır (KORTANTAMER 1997). Muhammet Kuzubaş (2005), Nev'î-zâde Atâyî'nin

Nefhatü'l-Ezhâr Mesnevisi isimli bir çalışma yaparak mesnevinin metnini akademik kullanıma sunmuştur¹.

Atâyî'nin Nefhatü'l-Ezhâr mesnevisi, Hamse'nin ikinci kitabıdır. Bu mesnevi Atâyî'nin kendi ifadesiyle, Nizâmî'nin Mahzenü'l-Ezhâr'ına cevap olarak yazılmıştır. Eserinin sonunda kitabın yazılış tarihi ve yeri verilmiştir. Bu bilgi eserin bazı nüshalarının musannif kayıtlarında da bulunmaktadır. Atâyî eserini 1034 yılı Şaban ayında (1625 Mayıs) Tırnova'da tamamlamıştır. Kitap müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün veznindedir (KORTANTAMER 1997: 178).

Nefhatü'l-Ezhâr, besmeleyi konu alan beyitlerle başlar. Besmeleyi, "Hitâb-ı hâme-i sihr-sâz ve tahrîk-i kilk-i nükte-perdâz be-hevâ-yı hamd-i hudâ-yı bî-niyâz" başlıklı bir bölüm gelir ve yazar kaleme seslenerek onu hamd etmeye çağırır. Eser, tahmid, münacaat ve naat bölümleri ile devam eder. Şâir naatin ardından eserine "Dâstân-ı gazâ-yı Eğri" başlıklı bir bölüm açar ve bu bölümde III. Mehmed'in Eğri kalesini zaptını anlatır. Bu bölümü IV. Murad'ın tahta cülusunun anlatıldığı beyitler takip eder. İşte sebep-i telif bu beyitlerin hemen ardından başlamaktadır. Mesnevinin orijinal yanlarından biri bu bölümün kitabın yazılış sebebinden çok bir arayış hikâyesi olmasıdır. Bu bölümü "Şikâyet-i rûzigâr ve nâ-hem-vârî-i çarh-ı gaddâr" başlıklı beyitler ve bir "Sâkinâme" takip eder. Atâyî bu beyitlerin ardından eserinde 64 beyitten oluşan bir bölüm açar. Bu bölüm Nefhatü'l-Ezhâr'ın yazılış sebebi hakkındadır. Bu bölümde Atâyî artık hamse yazma kararı almış bir şâir olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu da "Hikâyet-i garrâ ez zebân-ı Behlül-i Dâna be-tarîk-i temsîl" başlıklı bir rüya hikâyesi ile bir kez daha anlatır. Nefhatü'l-Ezhâr'ın kitabın yazılışını anlattığı bölümler bunlardan ibaret değildir. Şâir kitabın ana bölümüne geçmeden önce bir de kitaba başlangıç bölümü kaleme almıştır. Bu bölüm "Âgâz-ı nazm-ı kitâb ve zemîn-bûsî-yi üstâd-ı âlî-cenâb" başlığını taşımaktadır. Esere giriş 880 beyitle yapılır (NE: 57-122).

Eserin ana bölümü, nefha (öğütler) ve destanlardan (hikâyeler) oluşmaktadır. Eserde 20 nefha, 20 destan vardır. Bu bölüm 2197 beyittir (NE: 122-285).

Atâyî eserini, "Hâtîme-i kitâb", "Hikâye ber-sebîl-i temsîl", "Tezyîl" ve "Temsîl-i diğer" bölümleriyle sonlandırır. Bu bölümler 92 beyittir (NE: 285-292).

Özetleyecek olursak, Atâyî Nefhatü'l-Ezhâr'a 880 beyitlik bir girişle başlamıştır. Eserin ana bölümü 2197, hâtîme bölümü ise anlatılan hikâyelerle beraber 92 beyittir. Eser 3170 beyitten oluşmaktadır. Eserin sırasıyla bölüm başlıkları için Kuzubaş'ın neşrine (2005) bakılabilir.

Bu makaleye konu olan eserin sebep-i telîfi 3170 beyitlik mesnevi içerisinde 100 beyitlik (477-577. beyitler) bir bölümdür (NE: 92-99). Çalışmamıza konu olma sebebi, eserin araştırmacılarca yazılan yazılış sebebini izahtan çok bu bölümde anlatılan hikâyenin güzelliğidir. Bu sebeple bu yazıda eserin sebep-i telif bölümü bir hikâye olarak incelenmeye çalışılacaktır.

Nefhatü'l-Ezhâr'ın sebep-i telîf-i kitâb bölümünde anlatılan hikâye, bir gece tasviriyle başlar. Hikâyedeki lirik ben (burada şâir olarak anılacaktır) büyük bir sıkıntı içindedir. Yalnızdır. Onun derdine ortak olan sadece kendi gölgesi ve bir mumdur. Mum öyle güzel bir ışık vermektedir ki etrafına pervaneler toplanır.

Atâyî mumu kendisine sırdaş bilir. Mumla söyleşmeyi dener ama mum onun sorularına cevap vermez. Onun Atâyî'deki yanı sıra yakılışa tâkâtı yoktur. Uyku ıstıraplarından kurtulmak için bir sığınak olur ve şâir uyuyakalır. Güneş doğmuştur, şâir evinden çıkar. Yolu bir gül bahçesine düşer. Mevsim bahardır. Çimenler yemyeşildir. Bir bahar rüzgârı esmektedir. Bu tabloda baharın bütün unsurları vardır. Bir bülbül görür şâir. Bir gül için inleyen bir bülbüldür bu. Bülbülün derdine

¹ Bu çalışmada Nefhatü'l-Ezhâr'ın "Sebeb-i Telîf-i Kitâb" bölümünden verilen metin örneklerinde Muhammed Kuzubaş'ın metni (2005) esas alınmıştır. Makalede tekrara düşmemek için Nefhatü'l-Ezhâr mesnevisi "NE" şeklinde anılacaktır.

deva olabileceğini, kendisini anlayabileceğini düşünür ama bu düşünce boşunadır. Bülbülün çektiği acılardan, konuşmaya, söylemeye tâkâtı kalmamıştır. Şâir bu düşüncelerle oyalanırken birden Temmuz sıcaklığı basar ortalığı.

Hikâyenin özetinin bir kısmını Tunca Kortantamer'in kaleminden nakledelim (KORTANTAMER 1997: 181-182):

"Temmuz sıcaklığı bastırır. Çiçekler yanar, cihanı hararet basar. Sıcaklık, yuvaları birer maden eriten potaya dönüştürür. Feleğin kadehi baş aşağı döndüğü halde ufacık bir damla bile düşmez. Sular kaybolur, çeşmeler kurur. Sıcaktan dudaklar kuru, insanlar hasta görünüştür. Cihan soluklardan tutuşacak hâle gelir. Herkes suskundur. Sabah rüzgârı esmez. Hazana kadar bu böyle sürer. Hazan gelince bahçeleri hüznün basar. Bitkiler sararır, çiçekler dökülür. Gül bahçesi viran olur. Akarsu sâlik gibi yolunu temizleyerek akmada, avare gitmededir. Atâyî yanına gider. Hal diliyle ne yaptığını sorar. Akarsu ona gönül derdine çare arayıp dolaştığını söyler, deryaya beraber gitmeyi teklif eder. Atâyî onunla yol arkadaşı olur. Kış gelir, sarsar eser. Araya soğukluk girer. Su buz tutar. Sarsar gökyüzünde yıldızları bile söndürür. Bitkiler donar, dolu ve kar yağar. Kış hüküm sürer."

Atâyî bu arayıştan bir şey çıkmayacağını anlar ve külbe-i ahzânına döner. Artık kesret ortadan kalkmış vahdet tecelli etmiştir. Şâir, bu defa gönlü ile sohbete başlar ve ona günlerin dönüşünden, çektiği elemelerden bahseder. Gönlü onun bütün dertlerini paylaşır ve ona dert ortağı olur. Artık çarhın sebep olduğu elemelerin faslı başladığı bilgisi ile sebep-i telif sona erer.

Atâyî'nin eserinin sebep-i telifinde anlattığı bu hikâye, birinci teklik şahıs ağzından anlatılan bir yol hikâyesidir. Klâsik Türk Edebiyatı bu tarz yol hikâyelerinin başarılı örnekleriyle doludur (YALÇINKAYA 2007). Hikâyedeki lirik benin / şâirin yaptığı yolculuk bir olgunlaşma mâcerasıdır. Geleniğin benzeri yol hikâyelerinde olduğu gibi bu hikâyede de tasavvûfî bir yolculuğa gönderme yapılmıştır. Bu yolculuk aynı zamanda bir devredıştır. Hikâye başladığı noktada biter ama yolculuğa çıkan kişi başladığı noktada değildir, değişmiş, dönüşmüş ve olgunlaşmıştır. Bu yolculuk vahdet arayışının yolculuğudur.

Bu hikâyeyi altı ana bölüme ayırabiliriz:

1. Ev mekânı / gece / gurbet / kesretin tezahürleri
2. İlkbahar / sabah / çocukluk
3. Yaz / öğle vakti / gençlik
4. Sonbahar / ikinci vakti / orta yaşlılık
5. Kış / akşam / yaşlılık
6. Ev mekânı / yatsı vakti / vuslat / vahdetin tecellisi

Şimdi bu bölümleri sebep-i telîfin ilgili beyitleri ile ilişkilendirmeye çalışalım:

1. Ev mekânı / gece / gurbet / kesretin tezahürleri: Eserin sebep-i telifinde bu bölüm 477-491. beyitler arasında verilmiştir (NE: 92-93). Metinde onbeş beyitle anlatılmıştır.

Bölüm benzetmelerle örülmüş çok başarılı bir gece tasviriyle başlar:

Bir gice kim şu'bede-bâz-ı cihân

İtmiş idi mühre-i mihri nihân

Cihan hokkabazı güneşi yok etmiştir. Yıldızlar balıkların gözlerine dönmüş ve gecenin siyah denizi taşmıştır. Şafaktaki kızılık yıldırım neşterinin aldığı kandan değildir, sema yıldızlarla çiçeklenmiştir. Yıldızlarla ayın parlaklığı, yıldırım ile demir bir kafes gibidir. Üzerinde benekler olan

ay değildir, âdeta bir üstat sim üzerine karartılar bırakmış, nakşetmiştir. Ay ahmakça, sevgilinin yüzünün aynasına rakip olan gecenin zencisine dost olmuştur (NE 477-482. beyitler).

Ardından birinci teklik şahıs kendini anlatmaya başlar:

Kalb-i perîşan o gece cem idi

Bir ben idüm sâye idi şem idi

Böylece kahramanımız ıstırap hikâyesini anlatmaya başlar. Zaten gece ile tasviri konuya uygun bir atmosfer oluşmuştur. Bu tabloda anlatıcı şahsın darmadağın olmuş kalbi, bir mum ve gölge vardır. Lirik ben bu mumu seyre dalar ve onun yanışını tasvire başlar. Mum âşıktır ve aşk ona yanmayı öğretmiştir. Bu yüzden sanki sefere çıkar gibi bir büyük çıra yakmış, tepesini dağılamıştır. Şem'in aydınlığı dertli âşığın gönlünü de nurla doldurur. Şem'in etrafını pervaneler sarar.

Atâyî dertli gönlünün devasının saçtığı ışıqla, pervanelere cezbe kaynağı oluşuyla şem'de olduğunu düşünür:

Görüp anı mahrem-i râz anladum

Cirb-i zebân ehl-i niyâz anladum

Ama ne yazık ki mum, onun sorularına cevap vermez. Atâyî şem'in kendisindeki aşk ateşine dayanamadığını ve onu tâkâtsiz bıraktığını söyler. Mum yavaş yavaş erirken kahramanımız uykuya teslim olur. Uyumak şâirin ıstırapının geçici de olsa sükûn bulması olur.

Hikâyenin bu giriş bölümünde insan-ı kâmil olma yolunda çıkılan bir seyahatin ilk acıları resmedilmiştir. Elest bezminde Allah'la kullar arasında yapılan akde göre dünyaya gönderilen kul için İlahî vatandan ayrılış bir gurbettir ve bu gurbet kul için ıstırap şeklinde tezahür eder. İşte hikâyenin başlangıcında bu ıstırap ve Allah aşkını arayış yoluna çıkma arzusunda olan kulun hem-dert arayışları anlatılmıştır. Dünya hayatı işte tam da bundan sonra başlayacaktır. Şâirin anlattığı hikâye bu anlamda bir ömrün hikâyesidir.

2. İlkbahar / sabah / çocukluk: 492-518. beyitler arasındadır. Bu bölüm metinde yirmiyedi beyitle anlatılmıştır (NE: 93-95). Mevsimler hikâyesinde en uzun anlatılan bölüm budur.

Atâyî ben diliyle anlattığı hikâyenin bu bölümünü güneşin doğuşu müjdesiyle başlatır. Hikâyenin bu bölümü sabah ve güneşin doğuşu tasviri ile başlamıştır:

Güneş, feleğe sancağını diker ve şark ile garbın burçlarını alır. Ufuk, güzelin peçesini kaldırır. Sabah vakti ağzını açar açmaz ayın aynası kederlenir. Felek gecenin ömür defterini dürer, güneş gecenin hattını siler.

Hikâyenin bu kısmında tıpkı gece tasvirinin ardından gelen lirik ben anlatımı gibi, şâir konuyu tekrar kendisine getirir:

Ben de çıkup hânedan oldum revân

Su gibi bir gülşene vardum hemân

Atâyî evinden dışarı çıkar ve su gibi (âdeta akarak) bir gül bahçesine gelir.

İşte tam sözün burasında şâir günün vakitleri ile birlikte dolaşırken hikâyeye yeni bir zaman girer. Günle beraber yapılan yolculukta artık mevsimler devreye girmiştir:

Gördüm irüp mevsîm-i bâg-ı bahâr

Tarf-ı çemen çün hat-ı müşkîn-bâr

Artık bahar mevsimi gelmiştir ve çimenler misk kokulu birer hattır. Fidanlar yeşil yapraklarla doludur. Lacivert renkli felek adeta kabuğundan soyunmuştur. Gönül alan fidan, elini feleğin tâkindaki ayın elmasına uzatmıştır. Sabah rüzgârı inci saçarak eserken çimenler ona etek tutmakta, çınar ağacı el açmaktadır. Atâyî bahar yağmurunun yağışını, feleğin kemeri damlarken nergis ve gülün her yere kâse koyması teşbihi ile anlatır. Gonca eğilince külâhı düşer, gül bahçesinin sümbülü dağılır:

Düşdi külâhı eğilüp goncanun

Sünbülü tağıldı² yine gülşenün

Çiçekler rüzgarla düşüp kalkmaya başlarlar. Lâle üzerindeki jâle ile, manevi bir nimet, tohumları ile de İsâ'nın sofrası oluverir. Bitkilerin çanak yapraklarından birer kandil çıkmış gibidir ve bunlar ortalığı aydınlatır. Kandillerdeki ışık huzmeleri zembille göğe çıkmaya niyetlenir.

Şâir burada bahar mevsimini içki teşbihleriyle anlatmaya başlar: Bazen gül yaprakları ile bazen de şarabın tortusu ile meclise gül üzerine gül saçılır. Renkli şişeleriyle güller gül yanaklar üzerindeki kan dolu gözler gibidir. Şişedeki sümbülle erguvan çiçekleri su dolu bir lüleda (bir tür nargile benzeri afyon şişesi) ateş ve duman oldular. Beyaz yapraklar renkli şişelerde, pembe ağızlarına nebîz (bir tür şarap) dolmuş gibidirler.

Sözün burasında şâir sözü güle ve bülbüle getirir. Gonca gül renkli bir şişeyle gelip bülbülün gönlünü kanla doldurur. Gül goncası neredeyse şevkle nara atıp kalpten inlemek üzeredir. Atâyî tekrar devreye girer. Bülbülü şevkle naralar atarken görür ve bu zevk ile bülbülü mest eder. Ona kendi gönlünün dertlerinden bahsederken bülbülü sözlerini anlayacağını, yani bülbülün sohbetinin tâlibi olur ve onu adam gibi söyleyeceğini zanneder. Ama bülbülün gamlarının bülbülde söz söylemeye güç bırakmadığını ve onun kendisine cevap vermediğini görür. Bülbül gülün ateşinden kül olmuş, üf desen uçar hâle gelmiştir:

Gördüm olur na'ra-zenân şevk ile

Bülbülü mest eyledüm ol zevk ile

Derd-i dilümden ana virdüm peyâm

Sandum anı kâbil-i sevk-i kelâm

Yani olup sohbetinün tâlibi

Sandum anı söyleye âdem gibi

Bildüm anun da sözi yok arada

Gam komamış tâb o bî-çârede

Âteş-i gülden kül olup nâtivân

Tâkati yok üf disen uçar hemân

İlkbahar ve sabah vakti anlatımı şâirin derdine ortak olur sandığı bülbülün yaşadığı hayal kırıklığıyla bitmektedir.

3. Yaz / öğle vakti / gençlik: 519-534. beyitler arasındadır (NE: 95-96). Metinde onyediyi beyitle anlatılmıştır.

Metin yaz mevsiminin (Temmuz'un) gelişinin şâir tarafından haber verilmesi ile devam eder. Atâyî bu bölüme yine mevsim tasvirleri ile girmiştir:

² Kelime Kuzubaş neşrinde tağıladı yazılmış.

*Ben bu hayâlât ile bî-tâb iken
 Erdi hemân sûziş-i âteş-figen
 Yani gelüp mevsîm-i tâb-ı temûz
 Saldı hep eczâ-yı çemen-zâra sûz*

Temmuz sıcaklığının mevsimi gelir ve bu mevsim her tarafa ateş salar. Çiçekler Vâmık'ın gönlü, âşîğın edepsiz mektubu gibi yanmaktadır. Cihan Temmuz ile hararetlenir, sular bile denize girmeye can atar. Sıcaklığın nefesi yeryüzüne buhar salar, sular kaynayıp köpürür. Işık yuvaları potaya (içinde maden eritilen bir tür kap) dönüştürür. Süsen çiçeğinin hançerinde su kalmaz. Feleğin kadehi baş aşağı gelmiştir ama muhtaçlara bir damla akıtmaz. Arap ülkesi Rum ülkesini kavurur, evler zindana döner. Âdeta yer delinmiş sular yerin dibine geçmiştir ve su bulmak için dolanmaktadır. Çeşmelerinden deryalar saçan lüleler (bir tür nargile benzeri kap) sıcaktan tütün yaprağı gibi kurumuştur. Güneş o kadar kurutmuştur ki tütünden sıkamakla (suyunu çıkarmak için tütünü sıkamak) bir damla bile su çıkmamaktadır. Herkes susamış ve hastadır, yüzlerde sadece ter ırmakları akmaktadır.

Atâyî yaz sıcaklığının ve güneşin tam tepede olduğu öğle vaktinde sözü tekrar alır ve birinci teklik şahıs ağzından konuşmaya başlar:

*Kalmadı hiç hâlûmi şerhe mecâl
 Tâbiş ile gelmiş idi başa hâl*

Artık hâlini şerhe mecâli kalmamıştır. Bir nefes almaya bile tâkâtı yoktur. Bu öyle bir vakittir ki dil bile nefesin sıcaklığından tutuşur. Herkes eli kolu bağlı ve halsiz, ter ırmaklarına boğulmuştur. Artık sabah rüzgarının nefesinden eser kalmamıştır, ağaçların şahının bile nabzı yoktur. Sular define gibi yerin dibine girmiştir, fakat henüz ayakları bile soğumamıştır.

Atâyî öğle vakti, yaz mevsiminde kendisine dert ortağı olabilecek hiçbir yol gösterici bulamaz. Bu vakit heba olmuş bir vakittir.

4. Sonbahar / ikinci vakti / orta yaşlılık: 535-555. beyitler arasındadır (NE: 96-98). Metinde yirmi bir beyitle anlatılmıştır.

Atâyî bölüme sonbahar mevsimi tablosuyla girer:

*Nâgeh irüp mevkeb-i şâh-ı hazân
 Saçdı yolına zerini gülsitân
 Bağ-ı bahâr oldu hazândan hazîn
 Erdi sabâya nefes-i vâ-pesîn*

Sonbahar mevsimi gelmiştir ve hazan şahı gül bahçesinin yoluna zerrin saçmıştır. Bahar bahçesi hazandan hazîn olmuş, sabah rüzgârı son nefesini vermiştir.

Nesrin ve gül artık aynı renktedir, laleler şarap tortuları gibi yerlere saçılmıştır. Her biri o kadar solgun ve bitkindir ki rânâ gülleri bile fark edemezler. Gül bahçesinin şehri viran olur, her bir yer safran sarısına döner. Gülün ak ve kırmızı kağıtları deste iken (iskambil kâğıdı) bütün kağıtları uçar. Yeşil bitki yaprakları dökülür, çemen havı giden çuha kumaşa döner. Kuvvetli esen rüzgâr gülü ayağa düşürür, hava hazan yaprağını savurur. Bağdaki bülbüller matemden karga gibi siyahlara bürünürler. Bahar şahının şevketi hebâ olur, yapraklar ve meyveler son bulur. Kızaran her hazan yaprağı, her biri fenâ yolunda beraber zikreden bir dile dönüşür. Çimenlikteki nehirler dövünerek akar, yasemin yolunur.

Atâyî bu tabloda temiz kalpli sıfatıyla tanımladığı nehirler görür. Kayaları ve toprağı yatak ve döşek edinmişlerdir. Yardan uçarak yakalarını yırtmakta ve bir sâlik gibi geçtikleri yolları temizlemektedirler. Şâir, bir nehirle kendisi arasında ilişki kurar. Onun da benim gibi yol arkadaşı, mekânı taşlardır, o da benim gibi âvâredir der ve bir süre onunla yol alır. Ona inleyen gönlünün aynası olarak görür ve onunla dertleşmek için ona hal diliyle soru sorar. Nehir ona kendisinin de hızının hayret denizinin girdabına gark olmaktan kaynaklandığını söyler. Bunca zamandır her yeri dolaşarak gönlünün derdine çare aramaktadır. Ona gönül derdine teselli bulmak için beraber deryaya gitmeyi teklif eder. Atâyî, nehrin döktüğü bu kadar tatlı dilden sonra bir gölge gibi onun yanına düşer ve beraber yola koyulurlar:

*Bir dem anuñ yanına itdüm güzâr
Kıldum anı âyine-i kalb-i zâr
Hâl-i dil ile aña itdüm suâl
Derdlesüp ta ki tuyam hasb-i hâl
Didi benüm dahi odur süratüm
Garka-i girdâb-ı yem-i hayretüm
Derd-i dile çâre idüp cüst ü cû
Bunca zamân gezmedeyin sû-be-sû
Derd-i dile çünki tesellî gerek
Azm idelüm gel beri deryâya dek
Gördüm anı dökdi baña tatlı dil
Düşdüm o dem yanına mânend-i zıl*

Sonbahar mevsiminin anlatımında şâirin nehre söylediği " Garka-i girdâb-ı yem-i hayretüm" ifadesinden anlaşılacağı gibi bu yolda varılan makam "hayret" makamıdır. Bu makamda sâlik vuslata yaklaştığını zanneder ama bu makam aldaticıdır. Üstelik hakikat yolunun yolcusu için bu noktada kalmak ve yolu yarım bırakmak tehlikesi de vardır. Şâir de bu hayale kapılır ve nehrin ardından gider.

5. Kış / akşam / yaşlılık: 556-570. beyitler arasındadır (NE: 98-99). Metinde onbeş beyitle anlatılmıştır.

Bu bölüm nehirle yapılan yolculuğun bittiği ve umutsuzluk ve korkunun, ümidin yerini aldığı bölümdür. Kış mevsimi cümbüş çalmaya başlayınca nehirle şâirin arasına bir soğukluk girer. Soğukluk gönle bir perde asar, araya giren "hicâb buz" olur, yani nehrin üzerini buz tutar. Nehir hemen ayaklarını eteklerinin içine çeker ve artık sâlikle hiçbir şekilde konuşmaz olur:

*Oldı şitâ sarsarı cünbüş-künân
Düşdi bürûdet araya nâgehân
Rûy-ı dile asdı bürûdet nikâb
Aramıza geldi yah oldı hicâb
Sırça sarây içre idüp câyını
Çekdi hemân dâmenine pâyını
İtmedi bir reşha-i kemter beyân
Olmadı maksûd ile ratbu'l-lisân*

Atâyî sözün burasında kış mevsimi tasvirine devam etmiştir. Kış fırtınaları öyle bir eser ki feleğin çarkındaki yıldızlar bile söner. Gecenin mumu söner, sadece fitil uçlarının ateşi kalır.

Vakit akşamdır ve güneş batmak üzeredir, ufuk kırmızıdır. Şâir bunu güzel bir teşbihle şöyle anlatır:

Çatladi gûyâ ki kefi âfitâb

Sanma şafak akdı biraz hûn-ı nâb

Sanki güneşin lambası çatladı. (Görüneni) şafak zannetme, biraz kıpkırmızı kan aktı.

Kar ve buz sebebiyle sebzeler buz tutar. Nehir kenarları ağarmış sakala döner. Yeşilliğin hattına o kadar çok kar yağar ki sanki sim tozu ezilerek kâğıda basılmış gibi olur. Kış sultanı ortaya çıktığından buzdan mızraklarla geçse şaşılmaz. Kar altında akan nehirler lağırma döner, buzdan köprüler ona yol olur. Feleğin fitili (ay) sönmesin diye bulut onu eteğinin altına gizler. Şeker tozu gibi kar yağıp taneleri leblebi şekeri olur. Kış rüzgarının işi karışıklık yaratmaktır, buz şahı bayatlamış bir şekerdir. Bulutun yakasının içinde saklandığından güneş pençesini gösteremez.

Bu çaresiz tablo ümitsizliğin, yılgınlığın ifadesidir.

6. Ev mekânı / yatsı vakti / vuslat / vahdetin tecellisi: 571-577. beyitler arasındadır (NE: 99). Metinde yedi beyitle anlatılmıştır.

Bu son bölümü Atâyî'nin dilinden nakledelim:

Gest ü güzâr eyledüm âfâkı çok

Bildüm anı hâsılı hem-hâl yok

Râci olup gûşe-i gam-hâneye

Bülbüle döndüm ki gire lâneye

Vahdete tebdîl kılup kesreti

Düşdi dil-i zâr ile cân sohbeti

Yâd idüp ahvâl-i perîşânumı

Cûşa getürdüm dil-i nâlânumı

Nâle kılup gerdiş-i eyyâmdan

Didüm aña çekdiğüm âlâmdan

Zahm-ı gam itdi nemek-pâşlık

Kıldı tesellî ile yoldâşlık

Menkabet-i gerdişi asl eyledi

Çarh elemin başkaca fasl eyledi

Lirik ben, âfâkı gezmiş ama dert ortağı bulamamıştır. Çaresiz yuvasına dönen bir bülbül gibi gam-hânesine, yani evine döner. Sözün burasında Atâyî hikâyenin ana fikrini özetleyen sözlerini söyler: "Kesreti vahdete tebdîl kılup dil-i zâr ile cân sohbeti" yapmak. Artık kesret ortadan kalkmış, vahdet tecelli etmiştir. Bu tecelli gönüldedir, çünkü gönül Ka'be'dir, Beytullâh'tır. Şâirin "arayıcı kahraman" olarak da nitelendirebileceğimiz "lirik ben"inin yolculuğu gönülde tamamlanmıştır.

Şâirin "ben"i gönlüne günlerin dönüşünden şikâyet eder ve çektiği elemeleri anlatır. Gönlü onun gam yaralarına tuz basar ve teselli ederek yoldaşlık eder. Gönlü dönüş hikâyesini asıl konu yapar ve feleğin elemelerini yeni bir fasıl yapar.

SONUÇ

Atâyî, Nefhatü'l-Ezhâr mesnevisinin sebep-i telîfinde anlattığı hikâyede "ben" zamiri ile kendisine gönderme yaparak bir tasavvufî yol hikâyesi anlatmıştır. Bu yolculuk İslam kültür dünyasının birçok sembolik yolculuk hikâyesi gibi, döngünün tamamlanması ile son bulur. Bu manevî yolculuk, hikâyede, ayrı zaman ve mekân düzlemlerinde anlatılmıştır. Hikâyedeki zamanlar şunlardır: Bir gün (beş vakit), bir yıl (4 mevsim), bir ömür (çocukluk, gençlik, orta yaşlılık, yaşlılık). Hikâyenin geçtiği iki ana mekân vardır: Ev ve dışarı. Hikâyede seyir hâlinde olan kahraman çoğunlukla çimenlik, gül bahçesi ve bağ- bahçe tasvir eder gibi görünse de bu mekân lağım ve kaynak sularıyla yerin dibinden, gökyüzüne, hatta feleklere kadar çıkan bir mekân algısıdır. Hikâyede günün saatleri, yılın mevsimleri ve ömrün devreleri ile, hareket hâlinde, yani değişen ve psikolojiye göre algılanan bir mekândan rahatlıkla söz edebiliriz. Kısacası sâlik, manevî yolculuğunda makam değiştirirken mekân ve zaman da değiştirir. Bu makamlardaki anlatım ise tasavvufî yolculukta aşılacak "makâm"larda sâlikte tezahür eden "hâl"lerle ilgilidir. Bu kadar mekânı ve eş zamanlı anlatılan farklı zaman birimlerini (bir gün, bir sene ve ömür) kullanırken metni etkileyici kılabilmenin sırrı ise, şâirin aynı zamanda bir hikâye anlatıcısı olmasında saklı olmalıdır.

KAYNAKÇA

- İpekten, Haluk (1991): "Atâî, Nev'i-zâde", İslam Ansiklopedisi, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, C. 4, s. 40-42.
- Karahan, Abdülkadir (1978): "Nev'izade Ata'i", İslam Ansiklopedisi, Millî Eğitim Bakanlığı, C. 9, 226-228
- Kortantamer, Tunca (1997): Nev'i-zâde Atâyî ve Hamse'si, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.
- Kutlar, Fatma S. (2000): "Mesnevî Nazım Şekline Genel Bir Bakış Ve Türk Edebiyatında Mesnevi Araştırmalarıyla İlgili Bir Kaynakça Denemesi", Türkbilig: Türkoloji Araştırmaları, 2000, S. 1, s. 102-157.
- Kuzubaş, Muhammet (2005): Nev'izâde Atâyî'nin Nefhatü'l-Ezhâr Mesnevisi, Deniz Kültür Yayınları: Samsun.
- Ünver, İsmail (1986): "Mesnevî", Türk Dili-Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), (415-416-417): 430-563.
- Yalçinkaya, Şerife (2007): "Yol Metaforu ve Klasik Türk Edebiyatında Arayış Yolculukları", Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, EÜ. Edebiyat Fakültesi Yayını, S. 13.